

УДК 81.161.1.091

К. П. Ісаєнко

Особливості авторської самопрезентації у пізній ліриці П. Куліша

Стаття присвячена аналізу особливостей лірики пізнього періоду творчості П. Куліша у контексті розвитку української літератури і культури.

Ключові слова: принцип історизму, літературно-естетична концепція.

Статья посвящена анализу особенностей лирики позднего периода творчества П. Кулиша в контексте развития украинской литературы и культуры.

Ключевые слова: принцип историзма, литературно-эстетическая концепция.

The article deals with to the analysis of the specific features of lyric poetry of the late period of Panteleimon Kulish's creation in context of a development of ukrainian literature and culture.

Key words: a principle of the historic method, literary-aesthetic conception.

Постать письменника XIX ст. П. Куліша відома сьогодні сучасному читачеві переважно у якості автора першого українського історичного роману "Чорна рада". Та не лише цим твором увічнив своє ім'я Пантелеймон Куліш, він не просто митець, який залишив багату художню спадщину, він також і критик та теоретик літератури, драматург, етнограф, фольклорист, медієвіст, історик, біограф, перекладач, публіцист, мовознавець, видавець, редактор. Інтерес до постаті і творчості Пантелеймона Куліша активізується, як правило, у епохи, пов'язані із змінами у житті національному, культурному, а отже – і літературному. За життя письменника його твори друкувалися на сторінках числених журналів, альманахів, газет, виходили окремими виданнями.

На думку Г. Грабовича, "на ниві української літератури XIX ст. Куліш вирізняється багатьма шляхетними та оригінальними прикме-

тами. (Факт, що до сих пір він ще якимось не вповні засимільований в її канон, що він ще надалі може видаватися "контroversійною" по-статтю, ілюструє не так його роль і характер, як недопрацьованість того самого канону). Куліш – центральна фігура як у загальному контексті новітньої української літератури, де він є одним з її основоположників, так і в широкому контексті польсько-українських зв'язків, де він (до появи Франка) виділяється своїми творчими контактами з польськими письменниками й цікавими та благородними (хоча й не завжди успішними) починами для порозуміння й співдії" [1]. Таке позиціонування постаті письменника сучасною критикою є досить ємким і знаковим. Адже кожна історична доба, кожна політична епоха бачить письменників і митців або у суголоссі і відповідності із переважаючими тенденціями в ідеологічному житті нації, або у тотальному, категоричному протиставленні генія і його доби.

1843–1844 роки в житті П. Куліша багаті на початки особистих взаємин з такими представниками української літературної та культурної еліти як Т. Шевченко, В. Білозерський та М. Костомаров.

Про знайомство з Шевченком Куліш так писав у автобіографії: "Перша зустріч Куліша з Шевченком була характерна. Ввіходить хтось до Куліша у полотняному пальті. "Здорові були! А вгадайте – хто?" – "Хто ж, як не Шевченко?" (А ніколи й не бачив його і намальованого). – "Він і є! <...> Почали потім їздити кругом Києва, рисувати, рибу за Дніпром варити. Тільки Куліш не зовсім уподобав Шевченка за його цинізм; зносив його норови ради його таланту. <...> Можна сказати, що се зійшовся низовий курінник, січовик, із городовим козаком кармазинником. А були, справді, вони представителі двох половин козащини" [2].

У листі ж до самого Шевченка від 1 лютого 1858 року Куліш мріяв: "Що за добро було б, якби нас Господь до купи звів да якби ми пожили по-сусідськи хоть один рік, да й Костомару до себе приманили. Порозумнішали б усі троє! Що ж, коли йдемо різно трьома шляхами!" Хоча участь Куліша у Кирило-Мефодіївському товаристві не було доведено – за "дружеские отношения с членами товарищества", а також за ідею "Повести об украинском народе", яка на той час вийшла у дитячому журналі "Звездочка" його було відправлено на адміністративну службу до Тули із заборонаю писати і друкуватися.

У 1862 році після закордонної подорожі Куліш видає першу поетичну збірку "Досвітки". Це був своєрідний дебют письменника у якості поета, раніше із поетичних творів було оприлюднено лише написану у 40-х роках поему "Україна", яка не мала успіху ні в

читача, ні у критиків. Тож до 60-х – Куліш не презентував свого поетичного доробку. С. Єфремов причиною "поетичного мовчання" називав розуміння Кулішем природи свого таланту порівняно із поетичним генієм Шевченка: "З своїми оповіданнями українською мовою Куліш виступає вже в 50-х роках ("Чорна рада", р. 1857), а з поезіями й геть пізніше – по смерті Шевченка, в "Основі". І це натурально: "... при истинном великом поэте нельзя играть роль поэта человеку, не рожденному поэтом", – ці слова Белінського дуже припадають до становища Куліша за життя Шевченка. Куліш знав собі ціну й розумів, що в сьайві натхненної поезії "Кобзаря" його власні вірші все ж таки будуть блідим підголоском, а грати "роль поета" не дозволяли йому ні його розум, ні самолюбство" [3].

Дійсно, у першій своїй поетичній збірці Куліш наслідував Кобзаря на рівні тематики, ідей, образів, версифікації. Окрім того, стилістично переважає народно-пісенна, фольклорна традиція (широке використання фольклорних образів, прийомів, присутність у текстах окремих висловів та цілих рядків з народних пісень), що в цілому сприяло створенню "наслідувального" характеру збірки. І. Франко, відгукуючись про збірку Куліша, назвав його "епігоном Шевченка". Але серед віршів "Досвіток" є і оригінальні поезії, яким не бракує художньої довершеності і самостійності (це зокрема "Заспів", психологічна мініатюра "Люлю-люлі", "Сам собі", "Старець"). Наступна поетична збірка Куліша вже матиме оригінальний стиль і виразну ідеологічну спрямованість.

Пізній період творчості для П. Куліша – це час роздумів і міркувань на одвічні теми. Саме на хуторний період припадає написання циклу "хуторних творів", які мали складну творчу долю: у 1881 році цензурою було вилучено з продажу збірку публіцистичних статей "Хуторская философия и удаленная от света поэзия" (1879), у якій Куліш відстоював ідею і право самобутнього розвитку українського народу. Ця робота – показова для пізнього Куліша, тут бачимо складну, продуману еkleктику різножанрових творів, що комплексно презентує тогочасну філософію і світогляд автора.

70–90-ті роки XIX століття – це вже якісно нова доба, це час, коли дозріла, вистигла критична переоцінка романтичної козацької доби. Куліш як ніхто це розумів, тому у наступній поетичній збірці "Хуторна поезія" (1882), вже нікого не наслідуючи, вдається до переосмислення української історії, зокрібно – козацько-гетьманського періоду. У цій збірці Куліш уперше висловлює думку про те, що найбільшу загрозу для культурного розвитку України становить сваволя і некерованість темної озброєної юрби. Збірку важко назвати власне

поетичною, побудована вона як національно-культурний маніфест чи історико-політичний памфлет: цілком у дусі європейської просвітницької традиції XVIII ст., Куліш художнє поетичне слово використав як засіб прямої пропаганди своїх суспільних і політичних поглядів. Збірка, скоріше, представляє "поетичну публіцистику", аніж власне поезію.

На рівні роботи з поетичними текстами у пізнього Куліша вже спостерігається відмова від коломийкових ритмів, звертання до силабо-тонічних і тонічних розмірів. Франко відзначав високу якість форми у "Хуторній поезії": "... в "Хуторній поезії" стрічаємо проблиски правдивого таланту поетичного і сильного, хоть, звісно, не радісного чуття, а при тім, форма віршова в "Хуторній поезії", <...> єсть майже бездоганною, стих немов з міді кований [4].

Найбільш оригінальною і довершеною є збірка поезій П. Куліша "Дзвін" (1893). За видом і характером представлених поезій, ця збірка містить ряд особистісно-психологічних, сповідальних, ліричних віршів (серед найбільш яскравих – "Шуканне-викликанне", "Чудо", "Видінне", "Троє схотінок"). Навіть вірші громадянського звучання у цій збірці проникнуті інтимно-сповідальними інтонаціями, що презентує вже не проповідь, чи заклик, а є, радше, неквапними медитативними роздумами, в яких ліричний герой ніби вдруге відчуває пережите раніше ("До Тараса за річку Ахерон", "На чужій чужині", "Анахорет", "До кобзи та до музи").

У "Дзвоні" яскраво представлена любовна лірика. Вже на схилі літ, Куліш, озираючись назад, віддає шану своїй вірній, терплячій дружині Олександрі Білозерській, присвячуючи їй вірші, що несуть семантику інтимних звертань, це ніби оте "несказане", що у реальному житті "лишилось несказаним"... (дружині присвячені поезії "Благословляю час той і годину", "Чолом і ралець моїй знаній", "Дума про найвищий дар" та інші). Подружжя Кулішів знало і пережило різні часи. Особливо важкими, можна навіть сказати – критичними, були 50–60-ті роки, коли "гарячий Панько" мав кілька захоплень, а то й відвертих романів. Серед жінок, які були Кулішеві небайдужі і залишили слід у його житті – Марія де Бальмен, Леся Милорадовичівна, Ганна Рентель, Марія Вілінська (Марко Вовчок), Параска Глібова... Як він шукав себе у творчості, так само – пошук і в коханні [5]. Але в любові Куліш – теж раціоналіст:

*Дівчино-горлице!
Шкода твого кохання,
Шкода ночей без сну,
зітхання-сумування,*

*Живу я розумом,
а серце тихо спить
Минули любові,
душа моя жадає
Кохання іншого... (Шуканнє-викликаннє).*

В останні роки життя Куліш активно працює на утвердження статусу української літературної мови, як наслідок – звернення до перекладів та переспівів з російської та західної лірики результатом чого була нова поетична збірка.

Ще на початку 80-х років Куліш створює цикл переспівів з російської поезії "Переспіви з великоруських співів", спочатку маючи на меті видати їх як частину збірки "Дзвін" (зокрема це переспіви з лірики А. Фета, І. Нікітіна, О. Кольцова, О. Толстого, О. Пушкіна, Д. Мінаєва). Цикл відкривався віршованим посланням до Великої Русі, де автор висловлював надію на те, що "Вкупі з вами в вольнім храмі і науки, й житні заспіваєм". Але ситуація після Емського указу 1876 р. була досить напружена, тому Кулішеві не вдалося опублікувати ці переспіви цілісно, хоча деякі з них друкувались у журналах та альманахах. Повністю вони були опубліковані після смерті письменника, у виданні його творів І. Каманіним.

Свою пізню збірку поезій "Позичена кобза" Куліш присвячує пам'яті П. Плетньова (Женева, 1897). Збірка мала складатися з трьох частин, кожна з яких мала би свою тематику і композиційну своєрідність. Головним чином Куліш переспіває твори Гете, Гейне, Шіллера, Байрона. Переспіви Куліша – цілком самостійні твори, які презентують нову грань таланту письменника, його мовне чуття і вміння передати рідною мовою найтонші емоції поезії.

Влучно визначив роль П. Куліша для української літератури загалом і поезії зокрема Б. Лепкий: "Куліш – це письменник-інтелігент, який учить нас, як треба працювати над собою, вчитися мови, вдосконалювати форму, збагачувати себе, боротися з собою і оточенням... І поки поети пробували переспівувати нібито легкий склад Тарасових творів, поти не було великого хісна для нашої поезії, а як стали приглядатися до поетичного ремесла Кулішевого – явилися нові справжні Мистці, – одним з перших – Іван Франко" [6].

Можна по-різному оцінювати і сприймати ліричну та ліро-епічну спадщину Куліша, але незаперечним лишається факт, що саме він широко запровадив в українській поезії такі розміри як п'яти- і шестистопний ямб, анапест, дактиль (перші спроби тут належали П. Гулакові, М. Костомарову, Є. Гребінці, Л. Боровиковському). Куліш використовував і різноманітні види строф, а окремі з них були

вперше апробовані в українській літературі (серед таких зокрема: двовірш ("Муза"), олександрійський вірш ("Царська грамота"), терцина ("До Данта"), варіанти катрена, п'ятивірш ("До Тараса за річку Ахерон"), секстина ("Піонер"), септима ("Сум і розвага"), восьмивірш, укладений з олександрійських віршів ("До підкарпатських земляків"), октава ("Чолом доземний моїй же таки знаній"), спенсорова дев'ятирядкова строфа ("Лілія"), білий вірш ("До старої баби"). Орієнтуючись на кращі зразки західно-європейської поезії, Куліш значно збагатив інструментарій поезії української.

Проживаючи на хуторі, Куліш продовжував копітку працю, створював переклади та переспіви із західної літературної класики, працював над першим перекладом Святого Письма, писав "Отпадение Малороссии от Польши" (тт.1–3), завершив переклад "Пісні про дзвін" Шіллера. І це все – паралельно із господарюванням на хуторі, із повсякденням сільського життя та фізичною роботою, якої Куліш не цурався. А ще – пережив пожежу, яка сталася в садибі і у якій пропали його останні роботи... Та це не зломило письменника: він укладає "Хуторні недогарки", що вийдуть вже після його смерті...

Сучасне кулішезнавство має перспективи розвитку, вийшло на новий продуктивний етап: його центром сьогодні є Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, яке під керівництвом Є. Нахліка проводить щорічні конференції, присвячені творчості П. Куліша, видає збірку "Матеріали і дослідження" (Львів, 2000), бібліографію праць про нього. Реанімується і епістолярій П. Куліша – О. Федоруком видано Кулішеві "Листи до М. Д. Білозерського" (Львів-Нью-Йорк, 1997), а видавництвом "Критика" та групою кулішезнавців (Є. Нахлік, О. Федорук, С. Захаркін, В. Івашків та ін.) покладено почин багатотомового повного видання творів Куліша, вже вийшов перший том листів П. Куліша (К., 2005). Тож є надія, що величезна спадщина П. Куліша буде доступною читачеві, який, долучившись до духовного спадку великого письменника, знайде відповідь на питання: то ж який він, отой "несталый", "провіяний", "без синтезу", отой Панько Олелькович Куліш, який 1890 року писав, вочевидь, пророчі слова до свого товариша С. Носа: "Хто стільки напише і пише по своїй духовній спроможності, тому байдуже про кінець життя його, аби тихо заснути, возложивши примусову тяготу життя на новіші, молодші плечі. Нехай ще добрі люде попонесуть сокровище нашого серця і розуму, переступаючи через каміння й колоддя недорозуму людського, дбаючи про те, щоб те сокровище хоч не втерялось, коли не побільшало".

Література

1. Г. Грабович. До історії української літератури. Дослідження, есе, Життя Куліша / Г. Грабович // Куліш П. О. Твори : в 2 т. – 2-ге видання. – К. : Наукова думка, 1998. – (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.).
Т.1. – 1998. – С. 248–249.
2. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К., 1995. – С. 392.
3. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. / І. Франко. – Т. 26. – С. 353.
4. Зацікавленого читача відсилаємо до роботи Віктора Петрова (Домонтовича) "Романи Куліша". – К., 1930. Тут Куліш – герой романів, роману – у контексті його життя і творчості.
5. Лепкий Б. С. Передмова / Б. С. Лепкий // Куліш П. Твори. – Берлін, 1923.
Т. 2: Поезії. – Кн. 1. – С. 11.